

BARNÄNGENS GÅRD 1

Tegelviksgatan 42, 42 A-B, 44 och 54 samt Tengdahlsgatan 32

SÖDERMALM

STADSHOLMEN

- 1 HUVUDBYGGNAD**
- 2 FÖRE DETTA PORTVAKTSBOSTAD**
- 3 FÖRE DETTA MAGASINSBYGGNAD**
- 4 UTHUS**

MAGASINSBYGGNADEN 1942. FOTO: LENNART AF PETERSENS. SSMF0312785

På Barnängens gård 1 står Barnängens fabriks huvudbyggnad från 1760-talet och en före detta portvaksbyggnad och magasinsbyggnad från 1780-talet. Tillsammans ingår de i en av stadens historisk mest betydelsefulla industrimiljöer, både genom sin ålder, långa kontinuitet och tillverkningens omfattning.

Till den samhälls- och industrihistoriska betydelsen hör att Barnängens fabriker under glansperioden på 1700-talet var Stockholms största arbetsplats och Sveriges största textiltillverkare. Miljön är viktig för förståelsen av äldre tiders patriarkala företagsstruktur med ägarfamiljens påkostade bostad, huvudbyggnaden hus nummer 1, som självklar mittpunkt bland de övriga enklare byggnaderna. Karaktäristiskt för den herrgårdslänkande miljön är att den är tydligt avskild från den omgivande staden i en egen, strikt hållen plan.

Portvaksbyggnaden, hus nummer 2, är en betydande del av miljön som tillsammans med grindarna, magasinsbyggnaden nummer 3, uthuset nummer 4 och den västra flygeln bildar en gräns och berättar dels om den slutna miljön där de anställda

både arbetade och bodde inom området, dels om det kontrollsystem som fanns för att hindra obehöriga att komma in och anställda att utan lov lämna fabriken. Huvudbyggnaden och portvaksbyggnadens exteriörer är välbevarade och goda exempel på det sena 1700-talets byggnadsideal med putsade fasader, fönster i murlivet, brutna takfall och arkitektoniska detaljer.

Barnängens Gård 1 är blåvärderad enligt Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Det tidigare avskilt belägna området kring Nytorget och Hammarby sjö blev ett centrum för textilnärigen

HUVUDBYGGNADEN 1917. FOTO: LARSSONS ATELJÉ. SSMC000926S

i den första etappen av Stockholms industrialisering. Redan under 1600-talets senare del etablerades textilindustri i den så kallade Malongen vid Nytorget och vid Färgaregården och Barnängen. De förhållandevis stora skarorna textilarbetare och deras familjer hade särskilt problematiska levnads- och arbetsförhållanden. Flertalet bodde mycket trångt inom fabriksanläggningarnas gränser eller i utkantsbebyggelsen i Vita Bergen.

Parallellt med industrierna fanns i den glest bebyggda trakten stora trädgårdar, däribland Groens Malmgård, som gav Malmgårdsvägen sitt nuvarande namn. Mer stadsmässig, sammanhängande bebyggelse uppfördes under 1700-talet vid Nytorget och längs Malmgårdsvägen som ledde till Vintertullen vid Hammarby sjö och till vintervägen över isen mot Värmdö.

Idag utgörs området av en unik sammansättning av låga trä- och stenhusområden från 1700-talet och 1800-talets första hälft, grönskade gårdsmiljöer

i slutningen mot Vitabergsparken och bostadshus från senare delen av 1900-talet. Områdets långa bebyggelsehistoria har inneburit att dess omgivning gått från lantlig utkant via industri och hamn till moderna bostadsområden.

Kvartersnamnet Barnängen förekommer tidigast i några gårdshandlingar vid mitten av 1600-talet och har sitt ursprung i 1500-talet, då området kom att införlivas med Danviks hospital, som avsåg att anlägga ett barnhospital vid Hammarby sjö. Vid sekelskiftet 1600 förekommer namnet "Barnestuguängen" vilket sedan övergick till "Barnängen". 1674 förekommer namnet på en av stadsingjören Johan Holm upprättad karta över tomterna intill, med uppgiften om en gård på Barnängen. Först 1691 planlades Barnängsområdet efter symmetriskt rutnätsmönster. På stadsplanen anges för en tomt som motsvarar läget för aktuell fastighet; "H. Commissionären Jacob Gavelius intagit och stängt".

HUVUDBYGGNADENS FASAD MOT NORR. FOTO: J. MALMBERG

HISTORIK

Fastighetshistorik

Gavelius etablerade textilindustri

Jacob Gavelius var klädesimportör för armen med manufakturprivilegier. År 1691 fick han tillstånd att etablera en textilindustri för kläde, ett kraftigt tyg av fin ull, på Barnängen. Samma år lät han uppföra byggnader, det första var ett timmerhus där fabriken första väveri inrättades. Alla hus uppfördes i trä men kom att ersättas av stenhus under 1700-talet. Gavelius levererade så väl det kraftiga ulltyget som uppsydda kläder till armén. Dessutom räckte produktionen även till viss civil efterfrågan. Efter Gavelius död 1698 övertogs rörelsen av den blivande svärsonen Hans Ekman. Verksamheten gick bra till en början men dess efterfrågan minskade allt eftersom och låg nere i början av 1700-talet.

Vid en inventering 1724, i samband med att Riddarhuset gick in som delägare, beskrivs området med den tidigare nämnda väveribyggnaden, en "lust- och blomsterträdgård" med åttkantigt, murat lusthus i mitten, stall, färgeri- och bostadshus. Här

stod även en portvaks- och trädgårdsmästarebostad samt ytterligare ett antal mindre byggnader för såväl industriverksamhet som för driften av gården med djurhållning och viss odling.

Bröderna Apiaries framgångsrika ylleväveri

År 1762 sålde Riddarhuset Barnängen till bröderna Eric Salander och Hans Reinhold Apiarie som lät utvidga såväl markegendomen som bebyggelsen. Bland annat uppförde de huvudbyggnaden 1767–1769 som markerade inledningen till en omdaning av fastigheten under de nästföljande decennierna till en modern, herrgårdslignande miljö. Barnängens ylleväveri var det största i Stockholm under större delen av 1700-talet och var vid 1760-talet Stockholms största arbetsgivare med 725 arbetare.

Ägare och verksamheter på 1800-talet

Fastigheten såldes 1804 till fabrikören och stadsmajoren Johan Peter Gladberg men dess verksamhet minskade i omfång. Trots investeringar och nya ägare var den utan framgång. År 1829 såldes verksamheten

TRAPPA NED TILL KÄLLAREN MED TUNNVALV OCH VÄLVD NISCH.
FOTO: J. MALMBERG

till ett bolag som skulle inrätta en skola för ”uppföstran av gossar” efter den Hillska metoden. Den så kallade Hillska skolan lät bygga om husen efter verksamhetens behov, men på grund av ekonomiska problem lades den ned 1846.

Två år senare köptes fastigheten av Aftonbladets grundare, Lars Johan Hierta, som återupptog industriverksamheten genom sidentillverkning. Hierta importerade maskiner och redskap för en modern industritillverkning. Han bodde i huvudbyggnaden tillsammans med sin familj och hade ett rikt umgängesliv. Verksamheten var dock inte lönsam och såldes succesivt av innan den 1867 lades ned helt.

Stockholms Bomullsspinneri- och Väveri AB

Under 1870-talet köpte Stockholms Bomullsspinneri- och Väveri AB fastigheten i etapper. I samband med detta styckades den upp till tre och satte igång en byggnadsverksamhet genom tillskott av nya

fabrikslokaler. Initialt gick verksamheten bra men mot 1900-talets mitt behövde man rationalisera och koncentrera verksamheten. Redan 1904 hade 2/3 av Barnängsområdet sålts till Stockholms stad som lät planlägga området med rätvinkliga kvarter. 1952 såldes den kvarvarande manufakturtomten. Sedan 2001 ägs Barnängens gård 2 och 3 av Stadsholmen och sedan 2002 äger de även Barnängens gård 1.

Byggnadshistorik

Huvudbyggnaden, hus nummer 1 på kartan

På platsen för Barnängens huvudbyggnad stod ursprungligen ett åttkantigt, murat lusthus på bjällkällare. 1767 engagerade de dåvarande ägarna, bröderna Hans Reinhold och Carl Apiarie, murmästaren Elias Kessler att rita och uppföra en ny huvudbyggnad, hus nummer 1 på kartan. Huset uppfördes som bostadshus i två plan om nio rum på varje plan och dubbla vindar. Arkitekturen följde tidens, rokokons, ideal för den här typen av herrgårdsliknande byggnader.

Under 1800-talet var byggnaden bland annat Hillska skolans administrationshus, bostad till familjen Hierta och under Stockholms Bomullsspinneri och Väveriaktiebolag var den kontor och bostad. Sannolikt var det på 1880-talet som trädgårdsfasaden fick dagens utseende med balkong och frontonen utbyggd till attika.

Invändigt genomfördes olika renoveringar, 1924 byggdes bottenvåningen om till kontorslokaler efter ritningar av arkitekt Cyrillus Johansson. Samtliga kakelugnar på våningsplanet försvann. På 1940-talet renoverades huset på nytt efter ritningar av Ragnar Hjort. Detta innebar att fasaderna renoverades, fönstren byttes och en balkong ersattes av den nuvarande. Därefter byggdes interiörerna om för att ”skapa en redigare plan mer användbar för kontor”. Samtliga plan berördes.

Sedan Stockholms stad övertog fastigheten har huvudbyggnaden fungerat som administration/kontor. Byggnaden benämns populärt för klockhuset, då det under 1900-talet försetts med unika klockor i flertalet rum.

Portvaktsbostaden, hus nummer 2 på kartan

Under 1780-talet uppfördes en portvaktsbostad, hus nummer 2 på kartan, efter ritningar av arkitekt Johan Wilhelm Elies. Bygglovsritningen visar ett nästintill kvadratisk hus i två våningar med inredd

TRAPPHUS OCH TRAPPA I HUVUDBYGGNADEN MED PUTSADE OCH VITMÅLADE VÄGGAR OCH VALV. TRAPPA MED KALKSTENSPLANSTEG OCH SMIDESRÄCKE FRÅN 1760-TALET. FOTO: J. MALMBERG

vind och sadeltak. Mot väster anslöt en flygel i en våning som innehöll ett rum med tre bås eller spiltor. Tre år senare beskriver en brandförsäkring att bostadshuset innehöll förstuga, fyra rum och kök. Sannolikt reviderades ritningen till den nuvarande planformen med fem rum och kök. Den andra våningen var identisk den första medan vindsvåningen var stenlagd och hade fyra kammare. I flygeln beskrivs vedbod, ett stall för fyra hästar, en iskällare och ett vagnshus. Troligtvis innehöll huset

två bostäder, en på vardera plan. Om det verkligen fanns en portvaktsbostad i huset framgår inte, men är inte osannolikt.

Under 1830-talet byggdes flygeln om, troligtvis till bostad. Ett vagnshus fanns fortfarande kvar.

Vid senare delen av 1800-talet genomfördes några utvändiga förändringar, bland annat tillkom en balkong och det ursprungliga tegeltaket byttes till plåt.

Magasinsbyggnaden, hus nummer 3 på kartan

Under 1780-talet uppfördes en magasinsbyggnad, hus nummer 3 på kartan. Huset byggdes ursprungligen som två sammanbyggda huskroppar med olika takhöjd. Den högre var en vagnsbyggnad placerad mot öster och den lägre mot väster var ett stall. Vid en brandförsäkring 1784 beskrivs byggnaden ”av sten ett stort vagnshus och selkammare, ett stall för 12 hästar och ett fähus för 5 kor, allt med gipsade tak: över stallet och fähuset skullar, men över vagnshuset och selkammaren äro dubbla magasinsrum med uppgång på stentrappa. Där ovanpå en spannmålsvind. Taket täckt med tegel och järnplåtar till 30 000”.

Under 1830-1840-talet användes huset för Hillska skolans verksamhet, därefter kom det åter att tas i bruk för textilindustrin. År 1895 genomfördes en större om- och tillbyggnad som gav huset dess nuvarande volym. Huset omnämndes som bomulls-magasin.

Uthuset, hus nummer 4 på kartan

Enligt en karta över Hillska skolans anläggning 1845 användes byggnaden som stall. I början av 1900-talet beskrivs det med bodar och avträden.

Upprustning och renovering

I början av 1940-talet genomfördes en omfattande renovering av byggnaderna på fastigheten under ledning av arkitekten Ragnar Hjort.

För portvaktsbostaden, hus nummer 2 på kartan, innebar det att fönster utbyttes och så även de utvändiga dörrarna till flygelns två bostäder. En ny balkong byggdes och fasaden putsades och färgades. Invändigt fick troligtvis trapphallen sitt kalkstensgolv och dekorativt järnräcke. Efter 1940-talet har mindre åtgärder genomförts som nya köksinredningar, ytskiktrenoveringar och utbyte av några fönster. Under 2015 genomfördes en genomgripande renovering och modernisering i samarbete med Stadsmuseet.

För magasinsbyggnaden, hus nummer 3 på kartan,

I HUVUDBYGGNADENS ANDRA VÅNING FINNS SAL MED EKPARKETT, BRÖST- OCH FÖNSTERPANEL, BALKONGDÖRR OCH TRYMÅER FRÅN TIDIGT 1800-TAL. FOTO: J. MALMBERG

innebar 1940-talets renovering sannolikt att den nuvarande fönster- och dörrsättningen skapades. År 2012 inreddes magasinsbyggnaden för förskola. Byggnaden benämns i folkmun för Konsumhuset, sannolikt efter en butik i byggnaden.

I huvudbyggnaden, hus nummer 1 på kartan, genomfördes en invändig renovering 2013. Detta innebar renoverade ytskikt, nya stammar, ny el och nya våtutrymmen.

De delvis dekormålade väggmålningarna bättringsmålades.

BYGGNADSBESKRIVNING

Barnängens Gård 1 inrymmer tre stenhus med lokaler samt ett förrådshus. Fastigheten nås från flera väderstreck. I väster finns den ursprungliga portalen med järngrind från 1790-talet. Mellan byggnaderna hus nummer 2-4 finns en sidogård med gräsmatta och högt lövträd. Norr om huvudbyggnaden är en stor gräsmatta med nyplanterade lövträd och söder om huvudbyggnaden finns en välvårdad trädgård

som trots stympning återspeglar den forna glansen med en allmäll och gräsplaner och rabatt vid huset. Trädgården avgränsas av järnstaket.

Huvudbyggnaden, hus nummer 1 på kartan

Exteriör

Huvudbyggnadens exteriör är ovanligt välbevarad från 1760-talets andra hälft. Volymen har i stort inte förändrats och de putsade fasaderna med sina arkitektoniska detaljer är bevarade utan väsentliga ändringar. Mot trädgården finns en attika som i sin nuvarande utformning skapades under 1880-talet samt en balkong som i sitt nuvarande utseende skapades 1940. Taket har sin ursprungliga form men taktäckningen bestod fram till 1800-talets slut av plåt och tegel.

Fönstren är utformade med mittpost och tvärpost och spröjsade bågar. I taket finns takkupor. Mot trädgården, på den östra fasaden, finns ett fönster som ersatte en entré omkring sekelskiftet 1900.

Huvudentrén består av pardörrar från 1991, kopior

VY MOT VÄSTER. TILL VÄNSTER STÅR DEN FÖRE DETTA PORTVAKTSBOSTADEN OCH TILL HÖGER MAGASINSBYGGNADEN. FOTO: J. MALMBERG

av originalen med återanvändning av originalens skurna dekor. Dörrar till trädgård och balkong är sannolikt från 1940-talet.

Interiör

Huvudbyggnadens planlösning har i och med ändrad användning förändrats till stora delar. Större rum har avdelats till mindre och med passager. Den första förändringen i denna riktning skedde vid en ombyggnad 1924, men främst vid renoveringen 1945 under ledning av Ragnar Hjort. Samma ombyggnad präglar interiörerna. Trapphus och förstugor är bevarade i ursprungligt läge. Trapploppet återfördes 1945 i dess nedersta del till ursprungligt utseende med bevarat räcke av smidesjärn. Sannolikt är källartrappa och källarrum ursprungliga.

Huvudbyggnadens inredning är relativt enhetlig med 1700-talskaraktär, både vad gäller snickerier och profilerade taklister. En hel del snickerier är dock välgjorda kopior eller pastischer från 1900-talet första halva, främst från 1940-talet renovering. Av ursprungliga dörrar finns några i förstugorna på bottenvåningen och våningen en trappa upp. Någon

av fyrfyllningsdörrarna i källaren skulle även kunna vara från 1700-talet. Det finns även några fönsterpaneler från 1700-talet samt profilerade taklister. Från tidigt 1800-tal finns pardörrar och foder, från samma tid finns dessutom större väggspeglar med förgyllda ramar. I huset står tre kakelugnar av 1700-tals karaktär, tillverkade under 1900-talet samt en från 1800-talets senare del.

Flera av rummen har dekormålade väggar och dörröverstycken. Merparten av dem har en klassiserande karaktär som antingen tenderar åt den sengustavianska kring sekelskiftet 1800, eller åt klassicismen under 1920-talet.

Portvaktsbostad, hus nummer 2 på kartan

Exteriör

Huset är uppfört i två våningar med inredd vind. Det står på en svartmålad sandsstenssockel. Fasaderna är gulputsade med profilerad taklist under ett svart brutet plåttak. På den östra fasaden finns en balkong med räcke av smidesjärn från 1940-talet. Fönstren är grönmålade och i liv med fasaden. De är utformade med två utåtgående spröjsade bågar.

I takfallet finns takkupor. Huvudentrén är placerad mot öster och har en pardörr med liggande panel, eventuellt från 1800-talet och omfattning av putsrustik. Mot norr finns en pardörr med liggande panel, troligtvis från 1800-talet. Övriga dörrar är från 1940-talet.

Interiör

Invändigt är bostadshusets planlösning välbevarad. Idag finns ett fåtal synliga inredningsdetaljer kvar från 1700-talet. I förstugan finns ett ursprungligt kalkstensgolv och trappa, putsade väggar och tak samt fyrfyllningsdörrar. Dörrarnas ålder är oklar men nämns av S:t Erik 1912. De flesta av de synliga brädgolven är från 1800-1900-talet och samtliga kakelugnar är från 1800-talet eller början av 1900-talet. En del av inredningen präglas av 1940-talets upp- rustning med nytillverkade dörrfoder i pastisch på 1700-talet. Av dörrar finns fyrfyllningsdörrar med utanpåliggande fyllningar av 1700-talstyp. I flygeln finns troligtvis planlösningen kvar sedan 1834 då den inreddes till bostad.

Magasinsbyggnaden, hus nummer 3 på kartan

Huset är uppfört i tre våningar. Det står på en putsad sockel och fasaderna är enkla och slätputsade med en kraftig putsad och profilerad takfot. Taket är ett plåtklätt sadeltak. Dess gavelpartier har kantigt krön. I östfasaden finns fem stycken ankarjärn av 1800-talstyp som bör ha tillkommit vid 1895 års om- byggnad. Dörrar och fönster är sentida. Fönstren är små kvadratiska med mittpost och två spröjsade bågar. Dörrarna har liggande panel. Invändigt innehåller huset lokaler. Rummen präglas av sentida ytskikt och snickerier.

Uthuset, hus nummer 4 på kartan

Uthuset består av en lång länga i en våning. Sockeln är murad och putsad och fasaden slätputsad med en profilerad takfot under ett tak av enkupigt tegel. På den östra fasaden finns 11 äldre dörrar av liggande pro- filerad panel och smidda bandgångjärn. Intill dörrar- na finns smala fönster med krysslagda spröjsar, senare igensatta på insidan. Byggnaden innehåller förråd.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastig- heterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inrednings- detaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella be- dömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver sär- skild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastig- hetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.